

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

תרו"מ בנבטים*

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

א. שביעית בגידולי מים

ב. השרשה במים לעומת השרשה בקרקע

סיכום

הצגת הבעיה

אנשים רבים רגילים לאכול נבטים, הנמכרים כשהם ארוזים בקופסאות פלסטיק שקופות. דרך הכנת הנבטים היא כדלקמן: את הזרעים שמים בתוך מיכלים. במיכלים יש לחות גבוהה מאד, ואולי יש גם מים בתחתית. הזרעים נובטים וצומחים, ולאחר מספר ימים המוצר מוכן לשיווק. הנחת יסוד בדיון הזה - שהזרעים שמהם מכינים את הנבטים מתוקנים כדן. והשאלה היא: האם הנבטים האלה חייבים בתרומות ומעשרות?

א. שביעית בגידולי מים

השאלה הראשונה היא: האם גידולי מים טעונים הפרשת תרו"מ?

בשור"ת נחפה בכסף (ח"א י"ד ס' ה) האריך בענין השרשה במים בשביעית. לאורך כל התשובה פשוט לו כביעתא בכותחא שהשרשה במים אינה כהשרשה בקרקע לכל המצוות התלויות בארץ: שביעית, תרו"מ וכלאים. וכל דיונו הוא באשר לעפר שהושם במים (כנראה, כדי להוסיף מזון למים כדי שההשרשה תעלה יפה). ומסקנתו לאסור היא רק בגלל העפר שבמים, שלא מצינו חילוק בין רב למעט; ולכן גזירת עציץ שאינו נקוב חלה גם על כמות קטנה של עפר.

הקושיא העיקרית לשיטתו היא מדברי הרמב"ם בהל' שבת (פ"ח ה"ב):

"השורה חיטין ושעורין וכיוצא בהן במים - הרי זה תולדת זורע, וחייב בכל ששהוא".

וכך נפסק בשור"ע (אר"ח ס' שלו סעי' יא). ולפי זה בשביעית הדבר היה צריך להיות אסור מדרבנן, כמו יתר התולדות. (וצ"ע לענין חיוב תרו"מ, אם חייבו רבנן בתולדות זרעיה. כי איסור תולדות מדרבנן בשביעית מצינו, ובתרו"מ צ"ע). והנחפה בכסף חילק בין שבת לשביעית. בשבת, האיסור הוא בין במלאכת קרקע ובין שאינה מלאכת קרקע. משא"כ בשביעית, שלא אסרה התורה אלא מלאכת קרקע, שנאמר: "ושבתה הארץ שבת לה".

* עריכה והערות: הרב עזריאל אריאל.

והנחפה בכסף שתמה על הרמב"ם שפסק כן. אמנם המג"מ והכס"מ ציינו שמקורו בזבחים (צד ע"ב). אך שם, הרי מבואר להיפך! והנחפה בכסף שיער שחסרות מלים בכס"מ, וצריך לומר שמהסוגיא שם מוכח איפכא.

ואכן ברמב"ם מהדורת פרנקל העירו שבנוסחאות קדמוניות אין מלים אלו במג"מ. ועיין יד אהרן (על הרמב"ם) שלמד זאת משיעית, שבירושלמי (שביעית פ"ג ה"ד) נאמר, ששורין זרעים בשביעית כדי לזרוען במוצאי שביעית. וכן פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ו). ומשמע שבשבת אסור. כי אם גם בשבת מותר, מה החידוש שבשביעית מותר? מיהו אין מכאן להוכיח אלא שבשבת הדבר אסור מדרבנן, ובשביעית מותר לכתחילה. אך הרמב"ם פסק שבשבת חייב. וזאת מנא ליה?

עכ"פ, שריית זרעים בשביעית במים מותרת לכתחילה, לדעת הרמב"ם. וא"כ הוא הדין לענין תרו"מ, יש לומר שלדעת הרמב"ם אין חיוב כלל על תרו"מ בגידולי מים. אלא שהרמב"ם כתב (שם):

"ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרוען במוצאי שביעית".

וא"כ היה מקום לומר שכל היתרו של הרמב"ם הוא רק על-מנת לזרוע במוצאי שביעית; אך אם מתכוון להשאירם במים במשך כל שנת השביעית, הרי זו זריעה אסורה. אולם הסברה נראית הפוכה; שהרי אדרבה, רק אם סופו לזרוע את הזרעים זריעה רגילה, היה מקום לאסור את השרייה במים. ואכן זו כנראה דעת הראב"ד (השגה שם), החולק על הרמב"ם וגורס "משיריין" ולא "שורין". ולדעתו כנראה אסור לשרות זרעים במים בשביעית (אם כי אין הכרח לומר כן). וכתב הגר"ב זילבר ("הלכות שביעית", סי' א סעי' ו בבה"ל) שהראב"ד לא אוסר שרייה במים בשביעית אלא כאשר היא מיועדת לזריעה רגילה במוצאי שביעית; אך אם שורה במים למשך כל השנה - יתכן שזריעה כזו תהיה מותרת. ועיין חזו"א (שביעית סי' כ ס"ק כה) שכתב שכוונתו של הזורע אינה מועילה כלל. וא"כ אין נפק"מ בין שורה על-מנת לזרוע במקום אחר לבין זורע באותו מקום, ואם זריעה במים אינה זריעה, היא מותרת בכל אופן.

הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לא אות ו; כרם ציון השלם, הר צבי סי' יא; הר צבי אר"ח ח"א סי' רח אות א) דן בגידולי מים, והוא אוסר אותם בשביעית כדין עציץ שאינו נקוב. והוסיף שאם הזריעה נעשית בבריכות מים בקרקע, דינה כזריעה רגילה בקרקע עצמה, והיא אסורה בשביעית מהתורה. ועיקר הסתמכותו היא על שו"ת שדה הארץ (ח"ג יו"ד סי' כח), שאסר להניח פקעת או בצל במים הנמצאים בכלי זכוכית ויש בפי הכלי אדמה. והגרצ"פ פראנק סבר שהסיבה העיקרית לאיסור היא המים ולא העפר. אך כנראה שלא היתה בפני הגרצ"פ תשובתו של הנחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה) במקורה, שהיא עוסקת באותו מקרה בדיוק של שדה הארץ; והנחפה בכסף אומר במפורש שזריעה על המים אינה זריעה כלל, ורק בגלל העפר שבמים יש מקום לאסור את הזריעה. וכן משמע מדברי שדה הארץ עצמו, שהזכיר את העפר שבפי הכלי, משמע שהאיסור הוא בגלל העפר ולא בגלל המים.

וכן היא דעת הגר"ב זילבר ("הלכות שביעית" סי' א' סעי' ו בבה"ל) בשם החזו"א, שאין איסור לזרוע במים בשביעית אלא כאשר יש בהם עפר או חומרים מיסוד

העפר. ובסוף הספר (ח"ב עמ' קפ) כתב בשם החזו"א שדשן כימי מיסוד העפר הוא; ולכן אם מערבים במים דשן כימי, אסור לזרוע בהם. ומאחר שלא זכינו לדברי החזו"א בכתב בנושא זה, קשה לעמוד היטב על דעתו. ומסברה נראה לחלק בין עפר ממש הנמצא במים לבין דשן כימי הנמס במים. כי ברגע שהדשן נמס במים, אין כאן כל עפר בעין, ואין זו זריעה כלל. כי רק בעפר יש דין זריעה ולא במים. כך נראה לענ"ד עפ"י הנחפה בכסף.

עוד יש לעיין בתוספתא (מעשרות פ"ג ה"ח), שם נאמר:

"המטליא (השריה של זרעים ממינים שונים במים ביחד) - לא נהגו בה חכמים היתר, לא למעשרות ולא לשביעית".

ומכאן שהשרשה במים אסורה. ועי' בתשובת הגרי"א"ה הרצוג (תשובות וכתבים, מצוות התלויות בארץ עמ' רצו) שרצה לחדש שדברי התוספתא הם מידת חסידות ולא מעיקר הדין. וכדמות ראייה לדבריו אפשר להביא מזה שה"מטליא" עשויה מזרעי כרפס, פשתן ותלתן שנשרו ביחד. וכיצד לא אסרו משום כלאי זרעים? אלא ע"כ אין איסור כלאיים במים אפילו מדרבנן. וייתכן שהמדובר בדיעבד, והדיון בשביעית הוא לענין קדושת פירות שביעית.

ב. השרשה במים לעומת השרשה בקרקע

וראיתי להגר"מ בלייכר ("משכיל אל דוד", סי' יב) שדן בארוכה בענין נבט חיטה וציין (הע' ו) לרש"י (שבת נא ע"א ד"ה ולא משום מעשר), שכתב: "דנימא בטלה לה אגב קרקע. והרי הוא כלוקטה מתחילה, ויהא צריך לעשר על כל הנוסף".

משמע מדבריו שהזרוע דבר שהופרשו ממנו תרו"מ, חייב להפריש מחדש רק לאחר שהזרעים בטלו לקרקע והרי הוא כלוקט אותם מתחילה; אך כאשר לא בטלו לקרקע, לא חל עליהם חיוב טבל. וצ"ע אם רק בקרקע הוי ביטול ולא במים. ואת"ל שגם במים יש ביטול, צ"ע אם בנד"ד הוי ביטול.

והנה סברה זו, שהזרעים בטלים לקרקע - מצינו לא רק לענין טבל אלא גם לענין חדש, אונאה ושבועה. וכך נאמר במסכת ב"מ (נו ע"ב - נו ע"א):
 "בעי רבא: חייטין וזרען בקרקע - מהו, יש להם אונאה או אין להם אונאה?
 כמאן דשדיא בכדא דמיינ ויש להם אונאה, או דילמא בטלינהו על גבי ארעא...? נשבעין עליהן או אין נשבעין עליהן?... עומר מתירן או אין עומר מתירן?"

ובכל הבעיות הנ"ל הספק הוא אם ביטול בקרקע. ומשמע שזריעה פירושה ביטול בקרקע.

מיהו שם מדובר בשלא השרישו. שאם השרישו אין ספק שהם כזרועין (עי' רש"י שם נו ע"ב ד"ה בטלינהו אגבי קרקע). וא"כ משמע שאם השרישו, אפילו בכדא - הרי הם נחשבים כזרועים. מיהו אין הדבר מוכרח. אמנם הגמ' נקטה לשון זו "כמאן דשדיין

בכדא דמי"; אך זהו רק כאשר הזרעים נמצאים בקרקע לפני השרשה, ואם נניח שלא בטלן, הרי הם כאילו שדיין בכדא. וממילא, כשהשרישו, הם חלק מהקרקע ואינם כמאן דשדיין בכדא. אך אם הם נמצאים בכד ממש, מה הועילה ההשרשה? השרשה בכד לא שמה השרשה. כי השרשה, פירושה שהשורשים מחוברים לחומר כלשהו ויונקים ממנו את כוח הצמיחה. אך באוויר הכד אין שום חומר, ולא תיתכן שם שום השרשה. מיהו במים יתכן שיש השרשה. וגם כשאינו מבטל את הזרעים במים, כגון שהוא מתכוון לאוכלן כעבור זמן קצר, מ"מ ההשרשה היא המבטלת את הזרעים במים. וצ"ע.

סיכום

לדעת הנחפה בכסף ושדה הארץ, אין השרשה במים, אלא בקרקע; וכן הכריע החזו"א. לדעת הגרצ"פ פראנק יש גם השרשה במים. ואם המדובר בעציץ שאינו נקוב, הרי האיסור הוא לכל היותר מדרבנן (רמב"ם תרומות פ"ה הט"ו). וא"כ אף אם נצרף את סברת הגרצ"פ פראנק לספק, הרי זהו ספיקא דרבנן, ולקולא. וכן למעשה נראה שאין צורך להפריש תרו"מ מנבטים; והרוצה להחמיר - יפריש ללא ברכה¹.

אך יש לבדוק את המציאות, כיצד מנביטים? במים או בלחות? שאם הלחות היא רק באוויר - אין לזרעים היכן להשתרש, ושורשים באויר אינם כהשרשה². וצ"ע.

1. נערך בירור במפעל נבטים בקרית טבעון, ושם ההשרשה היא לא במים אלא באוויר. שמים את הזרעים בתוך תבניות של קל-קר, ויש ממטרות שמתזות כל הזמן רסיסים של מים, כך שיש באוויר 100% של לחות. אך אין לנו מידע על מקומות אחרים.
2. יש להוסיף שההנבטה נעשית בתוך בית. בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) מפורש שהנוטע בבית אינו חייב בתרו"מ מן התורה. ולדעת הראב"ד (השגה הל' מעשר פ"א ה"י) אף אינו חייב מדרבנן. ורק לדעת הרמב"ם (הל' מעשר שם) יש חיוב להפריש תרו"מ בבית מדרבנן. וא"כ יש כאן ספק נוסף.

הרב עזריאל אריאל

הפרשת תרו"מ בנבטים הגדלים באוויר

שאלה

בחנויות נמכרות אריזות עם נבטים. לפי בירור שערכנו, גידול הנבטים נעשה באוויר, כאשר מתזים יוצרים שם לחות גבוהה ע"י עירפול. האם צריך להפריש מהם תרו"מ?

תשובה

בשאלה זו כבר דנו מרן הראשל"צ הגר"מ אליהו שליט"א (התורה והארץ" ג' עמ' 215-217), שהורה לחייב בתרו"מ, ואמו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (תרומת שמעון" עמ' 179-182) שהורה לפטור מתרו"מ. אך הם דנו בנבטים הגדלים בתוך מיכלי מים (הידרופוניקה), ולא בנבטים הגדלים באוויר (אירופוניקה).

למעשה נראה לענ"ד שנבטים אלו - הגדלים באוויר - פטורים מתרו"מ; וזאת מן השיקולים הבאים:

- א. הגידול נעשה בתוך בית, בו נחלקו הרמב"ם (הל' מעשר פ"א ה"י) והראב"ד (השגה שם) אם חייב בתרו"מ מדרבנן או שפטור לגמרי.
- ב. הירושלמי במסכת ערלה (פ"א ה"ב) אומר שגידול בבית פטור מתרו"מ מדאורייתא משום שאינו "שדה". ומסתבר שגידול באוויר גם הוא אינו "שדה"¹. ואף אם גזרו על בית לדעת הרמב"ם, לא מצאנו שגזרו על גידול באוויר.
- ג. מעיקר הדין יש חיוב תרו"מ רק על מה שגדל בקרקע. אמנם מצאנו שגזרו חיוב תרו"מ על מה שגדל באדמה הנמצאת בעציץ שאינו נקוב, אך כל זה הוא רק מחשש שמא יחליפו עציץ נקוב בשאינו נקוב. ולא מצאנו שגזרו חיוב תרו"מ בגידול ללא אדמה וללא שום קשר לקרקע.
- ד. גם אם נלמד מהלכות שבת (רמב"ם פ"ה ה"ב) שהזורע במים חייב משום זורע, ונסיק שהוא הדין במעשרות, יש מקום לומר שגידול באוויר בוודאי אינו "זריעה". ובתרו"מ הרי נאמר "תבואת זרעך".

לעומת זאת היה מקום להעלות כמה שיקולים להחמיר:

- א. לדעת רוב הראשונים, עציץ נקוב המונח באוויר, ואפילו עציץ שאינו נקוב שהענפים יוצאים ממנו החוצה - נחשבים מחוברים לאדמה מכוח היניקה

1. עי' תוס' הרי"ד (מעשרות פ"ה ה"א ד"ה וכן) שכתב שגם עציץ שאינו נקוב לא נקרא "שדה", ופטור מתרו"מ מטעם זה. ובדומה לכך כתב הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ סי' כג אות ב).

שהצמח יונק מהקרקע דרך האוויר (עי' "התורה והארץ" א' עמ' 219-210). ועפ"י זה יש מקום לומר שצמח הגדל באוויר נחשב כמחובר לקרקע ויונק ממנה.

על סברה זו יש להעיר:

1. כלי הגידול של הנבטים אינם נמצאים מעל אדמה גלויה אלא מעל ריצוף אטום שאין יניקה ממנו.

2. יש לחלק בין עציץ שאינו נקוב, שהצמח זרוע באדמה שבתוכו, והיניקה רק מחשיבה אותו מחובר לקרקע, לבין גידולי אוויר שאינם זרועים בשום מצע גידול. ואף אם נאמר שהם נחשבים כמחוברים לקרקע, אינם זרועים בה.

ב. בירושלמי (מעשרות פ"ה ה"א) נאמר שבצלים שהשרישו זה בזה בקרקע העליה - פטורים מתר"מ. מפשטות הדברים משמע שהם פטורים רק משום שבעליהם אינם רוצים בהשרשתן. באופן פשוט נראה שבצלים אלו לא השרישו בתוך מצע גידול כלשהו, והם מונחים על גבי רצפה אטומה, שאין ממנה יניקה²; ואעפ"כ - אילו היה רוצה בהשרשתן, היו חייבים בתר"מ, למרות שלא השתרשו בתוך מצע גידול³.

על סברא זו יש להעיר מהרישא של התוספתא (מעשרות פ"ג ה"י) המובאת שם בירושלמי, ואומרת שבצלים שהשרישו זה בזה בקופות, הרי הן בחזקתן לכל דבר. ומשמע שבניגוד לסיפא, העוסקת בבצלים שהשרישו בקרקע העליה, הפטור מתר"מ לא נובע מכך שהבעלים אינם רוצים בהשרשתן. וע"כ יש לחלק בין השרשה בתוך כלים לבין השרשה על גבי קרקע העליה, ולומר שדווקא השרשה בדבר המחובר לקרקע עשויה לחייב בתר"מ אם הבעלים רוצים בה, בעוד שהשרשה של בצלים זה בזה בתוך כלים ניידים אינה השרשה כלל ועיקר⁴. ובנד"ד, שהנבטים נמצאים בתוך מגשים מוגבהים, יש לדמות אותם לבצלים שהשרישו בקופות, שהן סלי נצרים מנוקבים⁵, והם פטורים מתר"מ.

עוד יש להעיר עפ"י דברי הרע"ב, המשנ"ר (מעשרות שם) וה"בית דוד" (סי' א דף ג ד"ה ומעתה), שהמדובר בבצלים שהשרישו בעפר המעזיבה. ולפי הסבר זה אין כל ראייה מכאן לבצלים שהשרישו ללא מצע גידול. ולדעת הרידב"ז (לירושלמי שם, ד"ה ועפ"ז, וכן) הירושלמי פוטר את הבצלים מתר"מ משום שקופה ועליה אינן "שדה", ואף אם הבעלים רוצים בהשרשתן.

ג. הגר"מ אליהו שליט"א ("התורה והארץ" ג' עמ' 216) הביא ראייה מן הרמב"ם בפיה"מ (מעשרות פ"ה מ"ב) שכתב שהבצלים שהשרישו זה בזה בקרקע העליה פטורים מן

2. עי' רא"ש (גיטין פרק ב סי' כב).

3. ולמרות שהם נמצאים בתוך בית: עי' בהגר"א (יו"ד סי' רצד ס"ק סג).

4. ניתן להביא לכך ראייה מדברי הרא"ש, שבתשובה (כלל ב סי' ז) כתב שיש חיוב ערלה בכרם הנטוע בעפר שעל הגג, למרות שכתב בפסקיו (גיטין שם) שעציץ נקוב המונח בעליה נחשב מנותק.

5. כך משמע מהגמרא (שבת יז ע"א). אך יש להעיר שלדעת המשנ"ר (מעשרות שם ד"ה בעליה) אכן מדובר בקופות מזופפות, אלא שיש בהן עפר.

המעשרות "לפי שאינם אוכל וכבר נפסדו". ומשמע שאילו לא נפסדו, היו חייבים בתרו"מ.

על ראייה זו יש להעיר שהרמב"ם מדבר על המקרה השני בתוספתא, העוסק בבצלים שהשרישו בקרקע העליה. אך אינו מתייחס למקרה הראשון, שאינו מובא במשנה, העוסק בבצלים שהשרישו בקופות. ונד"ד דומה דווקא למקרה זה ולא לבצלים שהשרישו בקרקע העליה, שהיא חלק מקרקע העולם ויש בה עפר.

מסקנה

בצירוף כל השיקולים שהבאנו, נראה שנבטים הגדלים באוויר פטורים לחלוטין מתרו"מ. ואף אילו היה מקום לפקפק בחלק מן הסברות - מ"מ לא יצאנו מכלל ספק ספיקא, שבאיסור דרבנן ודאי שהולכים בו לקולא.

אך יש להעיר שלפחות חלק מנותני ההכשר על נבטים מקפידים להפריש מהם תרו"מ כדי לצאת מידי כל חשש.